

УДК 343.14:343.122

ОЦІНКА ПОКАЗАНЬ ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Сольонова О.О., ад'юнкт
кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ

У науковій статті досліджено проблемні питання оцінки показань потерпілого під час досудового розслідування та можливі шляхи їх вирішення. Проведено аналіз сучасного стану зазначеної проблеми та внесено обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: потерпілий, показання, докази, обставини в кримінальному провадженні, оцінка достовірності, допит потерпілого.

В научной статье исследованы проблемные вопросы оценки показаний потерпевшего во время досудебного расследования и возможные пути их решения. Проведен анализ современного состояния данной проблемы и внесены обоснованные предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: потерпевший, показания, доказательства, обстоятельства в уголовном производстве, оценка достоверности, допрос потерпевшего.

Solionova O.O. EVALUATION OF THE TESTIMONY OF THE VICTIM DURING THE PRETRIAL INVESTIGATION

The scientific article is devoted to the problematic issues of the victim testimony evaluations during pre-trial investigation and possible solutions of them. The analysis of the current state of the problem was provided and reasonable proposals to improve the current legislation were made.

Key words: victim, testimony, evidence, circumstances in criminal proceedings, evaluation of the reliability, victim's interrogation.

Постановка проблеми. Під час здійснення кримінального провадження важливе місце в збиранні доказової інформації належить допиту потерпілого, без проведення якого не відбувається практично жодне досудове розслідування. Прийняття законних і обґрунтованих процесуальних рішень можливе лише тоді, коли вони ґрунтуються на перевірених та правильно оцінених відомостях, одержаних відповідно до вимог кримінально-процесуального закону. Помилка суб'єкта доказування під час оцінки доказів та їх джерел може привести до прийняття незаконних рішень, порушення прав і свобод громадян, покарання невинуватого або виправдання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Правильна оцінка доказів та їх джерел має важливе значення не тільки для прийняття окремих процесуальних рішень, але й для проведення досудового розслідування загалом. Значну увагу приділяють теорії доказів, але на сьогодні серед учених не досягнуто єдності поглядів щодо низки важливих питань. Невирішеним залишається ряд аспектів, пов'язаних із поняттям, змістом і значенням оцінки джерел доказів, співвідношенням між оцінкою доказів та оцінкою джерел доказів. Крім того, низка проблем виникає під час оцінки конкретних джерел доказів, передбачених у статті 84 КПК України.

Метою статті є теоретичне узагальнення проблеми оцінки показань потерпілого, опрацювання найбільш важливих аспектів, пов'язаних із поняттям, значенням і змістом оцінки даного джерела доказів, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення практики оцінки передбачених кримінально-процесуальним законом джерел доказів.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин кримінально-процесуального характеру, які виникають під час оцінки показань між суб'єктами доказування під час проведення досудового розслідування.

Предметом дослідження є теоретичні і практичні проблеми, які стосуються процесу оцінки показань потерпілого як джерела доказу, а також правові норми, які регулюють цей процес.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи поставлену нами наукову проблему, вважаємо за необхідне, насамперед, розкрити використання терміну «показання» в чинному законодавстві. Так, відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК України показання як процесуальне джерело доказів – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [1, ст. 283].

Крім того, поняття «показання» зустрічається у ст. 384 КК України в контексті настання кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого під час провадження досудового розслідування. Показання в розумінні ст. 384 КК України розглядаються як відомості про факти, які підлягають установленню в кримінальному провадженні. Неправдивими є показання, в яких повністю або частково перевернуті факти, що мають значення для правильного проведення досудового розслідування [2, ст. 1119].

Отже, ознаками показань як процесуального джерела доказів, виходячи з їх законодавчої дефініції, є:

1) показання – це відомості, які надаються під час допиту (в усній або письмовій формі) (ознака, що стосується процесуальної форми отримання показань);

2) показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом (ознака, що стосується суб'єкта їх надання);

3) зв'язок відомостей, які складають зміст показань, із обставинами, що мають значення для кримінального провадження (ознака, що стосується змісту показань).

Відсутність указаних ознак позбавляє значення показання як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим законодавець передбачив можливість використання в кримінальному провадженні (проте не в якості джерела доказів) пояснень окремих осіб. Так, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України сторони кримінального провадження, потерпілий мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів. Уявляється, що такі пояснення можуть бути використані для обґрунтування позиції сторони кримінального провадження, потерпілого стосовно заявленого клопотання, скарги тощо.

Закон не розрізняє окремі види показань залежно від процесуального статусу суб'єкта, від якого вони отримані, що пояснюється однаковою правовою природою цього джерела доказів.

Показання умовно можна розділити за кількома критеріями: 1) залежно від того, ким із учасників кримінального провадження вони надані (підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом тощо); 2) за послідовністю (первісні та наступні показання); 3) залежно від їх опосередкованості (надані безпосередньо в судовому засіданні, показання з чужих слів, показання, отримані згідно зі ст. 225 КПК України); 4) залежно від віку особи, котра їх надала (показання малолітньої, неповнолітньої та повнолітньої особи тощо) [3, ст. 72].

Водночас процесуальний статус суб'єкта показань безпосередньо впливає на:

1) визначення змісту тих чи інших показань у кримінальному провадженні (так, показання підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого мають значення не тільки процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні, а й способу захисту їх законних інтересів. Саме тому відповідно до ч. 2 ст. 95 КПК України підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право (а не зобов'язані) давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду. На відміну від цих осіб, свідок, експерт зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в порядку, установленому КПК України (ч. 3 ст. 95 КПК України). При цьому слід враховувати правило, передбачене ст. 63 Конституції України та п. 3 ч. 1 ст. 66 КПК України, а саме: свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи чле-

нами сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК України не підлягають розголошенню);

2) особливості їх оцінки;

3) процесуальну форму їх отримання (забезпечення участі захисника, представника тощо. Крім того, потерпілий, зокрема, перед допитом попереджається про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань, свідок – за відмову давати показання (крім тих осіб, які вказані вище) та давання завідомо неправдивих показань (ч. 3 ст. 224 КПК України). Підозрюваний та обвинувачений взагалі не попереджаються про кримінальну відповідальність, оскільки характер їх показань визначається тактикою їх захисту);

4) на процесуальну форму кримінального провадження (зокрема, показання підозрюваного, обвинуваченого, який беззаперечно визнає свою вину, є процесуальною підставою диференціації кримінальної процесуальної форми, застосування договірних процедур та спрощеного порядку кримінального провадження, а саме – провадження на підставі угод і спрощеного провадження щодо кримінальних проступків) [4, ст. 151–156].

Виходячи із загальноновизнаного в науці кримінально-процесуального права поняття доказування, потерпілий є суб'єктом кримінально-процесуального доказування, тому що в його діях є всі необхідні елементи, з яких складається доказова діяльність: збирання, перевірка, оцінка доказів, формулювання певних тверджень на захист своїх інтересів, їх аргументування та обґрунтування висновків, хоча їхній обсяг, співвідношення й конкретні форми виразу – різні.

Традиційно виділяють три основних стадії формування показань, зокрема й у потерпілого: а) сприйняття; б) запам'ятовування; в) відтворення [5, с. 32]. Враховуючи процесуальну форму фіксації ходу і результатів проведеного допиту згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України [1], процес формування показань можна доповнити і поділити на п'ять етапів: 1) сприйняття інформації; 2) запам'ятовування інформації; 3) відтворення інформації; 4) передача слідчому, прокурору під час допиту; 5) процесуальна фіксація результатів допиту слідчим, прокурором [6, с. 287–290].

У теорії кримінального процесу та на практиці сформувалося стійке розуміння поняття оцінки доказів як розумової, логічної діяльності, що приводить до таких правових ознак доказів, як допустимість, належність, достовірність і достатність кожного окремого доказу та їх сукупності для формування висновків, рішень. У коментованій статті закріплено засаду вільної оцінки доказів. Серед основних умов вільної оцінки доказів, яка має обов'язковий характер для всіх суб'єктів оцінки, що ведуть процес, законодавець називає такі: необхідність формування внутрішнього переконання, необхідність всебічного, повного й неупередженого розгляду всіх обставин кримінального провадження в їх сукупності, необхідність керуватися законом, жодні докази не

мають для суб'єкта оцінки наперед встановленої сили. Внутрішнє переконання доцільно розглянути як мету (результат) оцінки доказів у разі прийняття будь-якого процесуального рішення. Внутрішнє переконання – це такий стан свідомості суб'єкта оцінки, коли він вважає, що зібрані й перевірені докази є достатніми для вирішення питання щодо наявності чи відсутності обставин, які входять до предмета доказування [1].

У статті 94 КПК України вказується, що кожний доказ оцінюється з точки зору належності, допустимості і достовірності. У статті 85 КПК України належність доказів відображає положення про те, що на підставі цих даних встановлюється наявність чи відсутність фактів і обставин, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Допустимість характеризує визначення про те, що фактичні дані повинні бути отримані у встановленому законом порядку. А ознака достовірності закладена в розумінні фактичних даних як достовірних відомостей.

Незважаючи на значну схожість із показаннями свідків, показання потерпілого є окремим процесуальним джерелом доказів, під час оцінки якого є вкрай важливим врахування зазначених вище особливостей. Зокрема, як зазначає М.С. Строгович, під час оцінки показань потерпілого необхідно враховувати, що сумлінний потерпілий, як правило, дає вельми цінні показання, оскільки він обізнаний про обставини більше, ніж звичайний свідок, і може висвітлити слідчому та суду досить важливі обставини. Але це не усуває можливості певного суб'єктивного підходу потерпілого до висвітлення і тлумачення обставин, особливо тоді, коли злочиню йому заподіяна велика шкода... Звідси – необхідність критичного підходу слідства та суду до показань потерпілого [7, с. 412–413].

Відповідно ж до ч. 4 ст. 95 КПК України суд може ґрунтувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо отримав під час судового засідання або в порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Зазначена вимога відповідає засаді безпосередності дослідження показань, речей і документів, відповідно до якої передбачена виключно усна форма отримання судом показань від учасників кримінального провадження (ч. 1 ст. 23 КПК). Щодо форми показань, у тому числі в контексті реалізації засади безпосередності дослідження показань, речей і документів, виникає ще одне правомірне питання. Законодавець визначає дві форми показань – усну та письмову. Натомість існують випадки, коли допитувана особа має фізичні вади. Наприклад, є глухою, німою, глухонімою. Чинний КПК України, на відміну від КПК України 1960 року (ст. 167 «Допит німого або глухого свідка») не передбачає спеціальної процедури проведення допиту таких осіб. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 66 КПК України свідок може користуватися допомогою перекладача. Підозрюваний, обвинувачений та потерпілий також мають відповідне право на перекладача за рахунок держави (п. 18 ч. 2 ст. 42 та п. 9 ст. 56 КПК України), утім тільки у

випадках, коли вони не володіють мовою кримінального судочинства. Водночас особи з фізичними вадами, як правило, також потребують участі перекладача. Участь сурдоперекладача передбачена ч. 1 ст. 69 КПК України, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями.

Під час допиту осіб із зазначеними психічними вадами від них як першоджерела слідчий отримує інформацію не в усній та письмовій формі, а за допомогою знаків, жестів, значення яких роз'яснює перекладач. С.М. Сівочек зазначає, що хоча в слідчих діях за участі такої особи бере участь спеціаліст – перекладач-дактитолог, усне повідомлення такого перекладача, зроблене ним слідчому на підставі інформації, прийнятої від допитуваної німої особи, не є показанням. Дійсно, показаннями є не переклад мови глухонімих, а самі їх рухи [8, с. 84].

Визнання мови жестів глухих, німих, глухонімих осіб під час допиту показаннями відповідає сутності таких відомостей як джерел доказів. Відповідно до теорії інформації повідомлення може передаватися за допомогою певних сигналів, до яких належать і жести. Отже, необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 95 КПК України, передбачивши, що показаннями можуть бути і відомості, отримані мовою жестів від осіб із фізичними вадами, а також передбачити гарантії забезпечення їх прав та законних інтересів під час допиту шляхом участі перекладача, який може бути наданий і за рахунок держави.

А.Б. Муравін, називаючи потерпілого активним і рівноправним учасником судового розгляду, зазначає, що у своїх показаннях він може не тільки повідомити конкретні, відомі йому факти, але й давати оцінку іншим, зібраним у справі доказам, висловлювати свою згоду або незгоду з ними [9, с. 139–140].

Показання потерпілого підлягають перевіряти та оцінити за тими ж правилами, що й показання інших учасників. Під час оцінки повноти показань потерпілого необхідно звертати увагу на те, наскільки повно вони містять відомості про протиправні дії злочинців, факти, що характеризують особу обвинуваченого або підозрюваного, взаємовідносини між потерпілим та обвинуваченим (підозрюваним), характер і розмір заподіяної потерпілому шкоди та інші обставини, які підлягають встановленню в кримінальному провадженні.

Однак не можна ігнорувати судження, висловлювання щодо розміру та характеру спричиненої шкоди, припущень щодо можливого підозрюваного, мети та мотивів учинення кримінального правопорушення тощо. Особливого значення оціночні твердження потерпілого набувають при наданні йому відомостей про спричинену йому моральну шкоду. Згідно з ч. 1 ст. 128 КПК України особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право пред'явити позов. Відповідно до ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, які фізична особа зазнала, у зв'язку із каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у

душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала, у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої [10].

Відповідно до ППВСУ № 4 від 31.03.1995 року «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин, при цьому враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану, добровільне – за власною ініціативою чи за зверненням потерпілого – спростування інформації редакцією засобу масової інформації [11].

Якщо майнову та фізичну шкоду можливо об'єктивно встановити та оцінити, спираючись на інші джерела доказів (висновки експертів, документи тощо), то оцінка моральної шкоди є проблемним питанням. Саме показання потерпілого, які містять суб'єктивну оцінку, його міркування з приводу впливу кримінального правопорушення на його здоров'я, становище, життя тощо є основним, а іноді – єдиним джерелом зазначених відомостей.

Висновки. Отже, на нашу думку, перевірка і оцінка показань потерпілого повинна включати: аналіз самих показань з точки зору їх узгодженості і непротивіччя; облік умов сприйняття, збереження в пам'яті та відтворення сприйнятого в ході надання показань; послідовний розгляд і аналіз колишніх (якщо вони були) і нових показань, даних при допиті потерпілого під час досудового розслідування та в суді, співставлення показань з іншими наявними в кримінальному провадженні доказами; перевірка джерел отримання доказів; отримання нових доказів,

необхідних для перевірки наявних показань. Неправильна оцінка доказів та їх джерел, з точки зору належності, допустимості, достовірності, суб'єктом доказування може привести до прийняття незаконних рішень, порушення прав і свобод громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, С.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
2. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України / за заг. ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
3. Блажівський Є.М. Актуальні питання кримінального процесу України : [навч. посіб.] / [Є.М. Блажівський, Ш.М. Козьяков, О.М. Толочко, С.С. Мірошніченко, Г.П. Власова та ін.] ; за заг. ред. Є.М. Блажівського. – К. : Національна академія прокуратури України ; Центр учбової літератури, 2013. – 304 с.
4. Шило О.Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні / О.Г. Шило // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 1. – С. 151–156.
5. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтєвський. – К. : Кондор, 2006. – 588 с.
6. Вашук О.П. Механізм слідоутворення завідомо неправдивих показань свідка при проведенні допиту / О.П. Вашук // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-2. – С. 287–290.
7. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1968. – Т.1. – 468с.
8. Сівочек С.М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / С.М. Сівочек. – К., 2003. – 215 с.
9. Муравин А.Б. Уголовный процесс / А.Б. Муравин. – Х. : Одиссей, 2000. – 400 с.
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р., № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
11. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 31 бер. 1995 р., № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>.